

СОЦИОЛОГИЯ ИЛИМДЕРИ
СОЦИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ
SOCIOLOGICAL SCIENCES

Кусеин Исаев

**КЫРГЫЗСТАНДАГЫ СОЦИОЛОГИЯ ЖАНА СОЦИОЛОГИЯ
 КЫРГЫЗСТАНДА**

Кусеин Исаев

**СОЦИОЛОГИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ И СОЦИОЛОГИЯ
 КЫРГЫЗСТАНА**

Kusein Isaev

**SOCIOLOGY IN KYRGYZSTAN AND SOCIOLOGY
 KYRGYZSTAN**

УДК: 31.748 (575.2)

Социология мамлекеттин ажырагыс бөлүгү болуп эсептелинет, анткени коом бул мамлекеттин негизи. Социология бул коом, социалдык институттар, мамилелер жана коомчулуктар жөнүндөгү илим. Социология коомдун ички механизмдерин ачуу менен, анын түзүлүшүнүн жана өнүгүшүнүн иликтейт, башкача айтканда структуралык элементтерин: социалдык коомчулуктардын, институттардын, уюмдардын жана топтордун мыйзам ченемдүүлүктү белгилеген социалдык иш-аракеттерди жана массалык жүрүм-турумдарды, ошондой эле адамдардын жана коомдун ортосундагы мамилелерди. Фундаменталдык илим катары социология социалдык көрүнүштөрдү түшүндүрөт, алар жөнүндө маалыматты чогултат жана жалпылайт. Колдонмо илим катары социология социалдык көрүнүштөрдү божомолдогонго жана аларды башкарууга мүмкүндүк берет. Макалада Кыргызстандагы социологиянын пайда болуу жана өнүгүү тарыхы адамзаттын тарыхынын ар түрдүү мезгилдеринде каралат. Социология түшүнүгү, анын өзүнчө илимдин тармагы катары калыптануусу жана анын коомдогу ролу берилген.

Негизги сөздөр: социология, коом, илим, тармак, социологиялык сурамжылоо, адамзат, тарыхы, өнүгүү.

Социология является неотъемлемой частью государства, так как основа любого государства это общество. Социология это наука об обществе, социальных институтах, отношениях и общностях. Социология изучает общество, раскрывая внутренние механизмы его строения и развития его структуры, т.е. структурных элементов: социальных общностей, институтов, организаций и групп закономерности социальных действий и массового поведения людей, а также отношения между личностью и обществом. Как фундаментальная наука, социология объясняет социальные явления, собирает и обобщает информацию о них. Как прикладная наука, социология позволяет прогнозировать социальные явления и управлять ими. В статье рассматривается история возникновения и развитие социологии в Кыргызстане в разные периоды истории человечества. Дано понятие социологии, ее формирование как отдельной отрасли науки и ее роль в обществе.

Ключевые слова: социология, общество, наука, отрасль, социологический опрос, человечество, история, развитие.

Sociology is an integral part of the state, as the basis of any state is society. Sociology is the science of society, its systems and laws of functioning and development, social institutions, relations and communities. Sociology studies society, revealing the internal mechanisms of its structure and development of its structures, i.e. structural elements: social communities, institutions, organizations and groups patterns of social action and mass behavior of people, as well as the relationship between the individual and society. As a fundamental science, sociology explains social phenomena, collects and summarizes information about them. As an applied science, sociology makes it possible to predict and manage social phenomena. The article deals with the history and development of sociology in Kyrgyzstan in different periods of humankind. Given the concept of sociology, its formation as a separate branch of science and its role in society.

Key words: sociology, society, science, branch, sociological survey, humankind, history, development.

Кыргызстандагы социологиянын пайда болушун, калыптанышын жана өнүгүшүн “Совет мезгилине” жана “Мамлекеттин азаттык” мезгилине бөлүүгө болот.

Кыргыз Советтик Социалисттик Республикасынын жана бүгүнкү Кыргыз мамлекетинин шартында илимий билимдин, окуу предметинин жана кесипчиликтин өз алдынча тармагы катары социологиянын калыптануусу кыйла кыйынчылыктар менен коштолду. Буга атайын илимий социалдык билимдин, даярдалган кадрлардын, илимий социалдык ой жүгүртүү салттарынын жоктугу жана ХХ кылымдын ичинде узак мезгил бою идеологиялашкан жана саясатташкан жалганы көп коомдук илимдердин үстөмдүгү таасирин тийгизип келди.

“Социология” термин, илимий түшүнүк жана социалдык реалдуулуктарды иликтөө ыкмасы катары Кыргызстанда ХХ жүз жылдыктын 60-жылдарында таланттуу изилдөөчү, кудай даарыган илимпоз

Асанбек Табалдиевдин (25.01.1935-15.12.1975) макалаларында пайда болгон. Анын демилгеси менен Кыргызстанда Улуттук Университеттин философия кафедрасынын алдында биринчи жолу социологиялык лаборатория (1966) уюшулган. Улуттар аралык мамилелер боюнча тажрыйбага таянган социологиялык изилдөөлөр жүргүзүлүп, алардын натыйжасы боюнча, философия боюнча кандидаттык жана бир докторлук диссертация даярдалган.

Бардык социологиялык сурамжылоолор “тап күрөшүнүн” идеологдорунун катуу көзөмөлү астында жүргүзүлгөн. Анткени, ал мезгилде марксисттик коомдук илимдин тазалыгына көз салып турушкан. Кыргыз ССР Илимдер Академиясынын мүчө-корреспонденти А.Табалдиевдин жетекчилиги астында авторлордун жамааты тарабынан “Улуттардын гүлдөп өнүгүү жана жакындашуу диалектикасы” деп аталган китеп даярдалган. Колдонмо социологиялык изилдөөлөрдүн жыйынтыгы болгон бул эмгекти ошол мезгилдеги бийлик (1970-жыл) өрттөп салган. Кыргызстандагы бирдиктүү Коммунисттик идеологиянын шартында социологиялык ой жүгүртүүнүн элементтери А.Табалдиевдин иш-аракетинен, жарыялаган макалаларынан жана сүйлөгөн сөздөрүнөн байкала баштаган.

Белгилүү болгондой, социология узак мезгилге чейин илимий статуска ээ болгон эмес. Ал тарыхый материализм же социалдык философия менен окшош каралган. Совет мезгилиндеги социологиянын структурасында “өз ара байланыштуу үч деңгээл болгон: бир эле учурда марксисттик философиянын составдык бөлүгү болуп саналган тарыхый материализм – жалпы теория катары каралган; өзгөчөлүгү бар атайын теориялар жана жекече тажрыйбага таянган изилдөөлөр жүргүзүлгөн. Коомдук мамилелерде колдонулган социологиялык изилдөөлөр аларды өнүктүрүүнүн негизги жетектөөчү тенденцияларын (партиялуулук жана тарыхыйлык – марксисттик социологиянын эң маанилүү принциптери) табууга багытталган. [1]. Тажрыйбага таянган изилдөөлөрдүн натыйжалары марксисттик коомдук илимдердин “илимий” тыянактарын ырастоо үчүн пайдаланылган [2]. Социологиянын мындай көмөкчү, экинчи даражалуу мүнөзү республикалык партиялык уюм Кремлдин көрсөтмөлөрүн жерге тийгизбей “ашыра аткарып турган” Кыргызстанда эки эсе күч менен таңууланган.

Кыргызстанда социологияны ачыкка алып чыгуу жана тийиштүү деңгээлине көтөрүү процесси жыйырманчы кылымдан 80-жылдарында активдешкен. Буга башкаруучу Коммунисттик партиянын көз караштарында, мамилелеринде жана чечимдеринде болуп өткөн социологиянын айланасындагы олуттуу өзгөрүүлөр; жалпысынан өлкөдө жана атап айтканда союздук республикаларда социологдорду баш коштуруу боюнча уюштуруу иштери, илимий борборлордо жана жогорку окуу жайларда окуу-илимий бөлүмдөрдү түзүү боюнча ж.б. чаралар чечкиндүү даражада көмөк көрсөткөн.

Эң оболу, горбачёвдук кайра куруунун күүсү менен Коммунисттик партиянын Борбордук комитетинин көз карашында жана мамилелеринде чоң өзгөрүүлөр болуп өткөн. Аларда эскиче жашоого болбой калгандагы, олуттуу өзгөрүүлөрдүн зарылчылыгы белгиленип, мындай жагдай социологиялык илимге өкүмчүл-буйрукчул “үстөмдүктү” жоюуга көмөк көрсөткөн [3,4,5,6,7]. Теориялык социологияны өнүктүрүүгө “тыюу салуу” алынып салынган. Социологияны өнүктүрүүгө өкүмчүл-буйрукчул кийлигишүү айыпталган. Жалпы мамлекеттик деңгээлде социологияны өз алдынча окутуучу сабак катары андан ары өнүктүрүү жана өлкөнү, анын аймактарын социалдык-экономикалык өнүктүрүү милдеттерин чечүүдө социологиялык изилдөөлөрдү пайдалануу туурасында маселе көтөрүлгөн. Теориялык, ошондой эле колдонмо социологиялык изилдөөлөрдү өнүктүрүү милдеттери коюлган [8]. “Совет коомунун социалдык көйгөйлөрүнүн олуттуу милдеттерин чечүүдө марксисттик-лениндик социологиянын ролун жогорулатуу жөнүндө” КПСС БКнын атайын Токтому кабыл алынган, анда социологиялык изилдөөлөрдү кеңири өнүктүрүү жана анын натыйжаларын коомдук процесстерди башкарууда жана болжолдоодо, демократиялаштырууну жана маалымдуулукту тереңдетүүдө пайдаланууну түп тамырынан бери жакшыртуу боюнча программа берилген [9]. Элге билим берүү боюнча СССР мамлекеттик комитети “социологиялык кадрларды даярдоо системасын түзүү жөнүндө” буйрук чыгарган (№29626. 08. 1988-ж.), ал эми 16.09.1988-ж. Социология бонча совет түзүлгөн. Элге билим берүү боюнча СССР МКнын буйругуна ылайык (№68522.08.1989-ж.), жогорку окуу жайларга коом таануу билимин өркүндөтүү, “социология”, “саясат таануу” сабактарын факультетивдик же милдеттүү негиздерде окутууну киргизүү жана илим-изилдөө бөлүмдөрүн уюштуруу жолу менен адистерди гуманитардык даярдоо маселелерин чечүүдө социология мүмкүнчүлүктөрүн пайдаланууда чоң укуктар берилген. 1988-жылы социологиялык илимдин абалы жөнүндөгү маселе КПСС БКнын саясий бюросунда каралган. Кабыл алынган Токтомдо жакшы жылыштар аныкталган: социологияны окутуу өз алдынча сабак түрүндө киргизилип, доктордук жана кандидаттык диссертацияларды жактоо боюнча адистештирүү башталган. Жогорку окуу жайларында социологиялык бөлүмдөр, факультеттер жана лабораториялар ачылган. Бара-бара социологиянын иликтенген предметине, ошондой эле коомдук илимдердин системасында анын алган ордуна бир тараптуу көз караштар жоюлуп, башкача айтканда коомду социалдык таанып-билүүгө философиянын монополиясынан баш тартуу башталган болчу [10]. Социологиянын ээлеген абалындагы негизги жылыштар төмөнкүдөн көрүнөт: социология коомдук таанууга ээ болуп, коомдук пикирди иликтөөгө жана массалык аң сезимдеги жылыштарга баа берүүгө адистешкен бир катар социологиялык борборлор түзүлгөн.

Мурдагы Советтер Союзун “социалдык мейкиндигин” сөздүн кеңири жана оң маанисинде алганда өздөштүрүүнүн куралы жана каражаты катары Советтик Социологиялык Ассоциацияны (ССА) уюштуруу жагынан чыңдоо боюнча иштер жүргүзүлгөн [11]. 1986-жылы Т.И. Завлаская Советтик Социологиялык Ассоциациянын президенти болуп шайланат. 1999-жылы январда Советтик социологдордун биринчи съезди болгон. Анда ССАнын Уставы жана аны башкаруу формасы өзгөртүлгөн. “Социологиялык билимди өнүктүрүү жана жайылтуу, аны коомдук прогресстин кызыкчылыгында практикалык пайдалануу, социологдордун кесиптик таламдарын канааттандыруу, эл аралык байланыштарды чыңдоо Ассоциациянын негизги максаты болуп саналган”. Кайра куруунун жаңы социалдык-саясий шартында социологиялык ассоциациянын ишмердигинин милдеттери жана формалары аныкталган [12]. Жашыруун добуш менен жана конкурстук негизде ССАнын үч тең укуктуу президенти шайланган. Алар – В.А. Ядов, Ж.Т. Тощенко, А.Г. Здравомыслов. Тилекке каршы СССРдин тарашы менен Советтер өлкөсүнүн социологдорунун ар түрдүү региондордогу, өлкөлөрдөгү жана ишмердик чөйрөсүндөгү социологияны баш коштуруу жана өнүктүрүү, социологиялык илим, билим берүү жана практиканын ортосундагы байланышты чыңдоого көмөк көрсөтүү боюнча жакшы максаттары кагаз бетинде кала берди [13]. Адилеттик үчүн айта кете турган сөз жогорудагы саналып өткөн саясий, идеологиялык, уюштуруучулук, илимий-окуу мүнөзүндөгү факторлор Совет өлкөсүндө социологияны институтташтырууда (жаңы институт ачууда) Кыргызстандын Советтик мейкиндигинде социологиялык ишмердикти, социологиялык ой жүгүртүүнү жандандырууга оң таасирин тийгизгендигин белгилей кетишибиз керек.

1983-жылы Фрунзе политехникалык институтунун (ФПИ) алдында илим-изилдөө социологиялык лабораториясы уюшулган. Ал социологияны илим жана кесип катары таанып-билүүнү каалаган таланттуу жаштарды чогулткан. Лаборатория кесипкөй социологдорду даярдоодо, ар түрдүү проблемалар боюнча массалык жана эксперттик сурамжылоолорду жүргүзүүдө, социологияны Кыргызстанда илим катары институтташтырууда маанилүү роль ойноду [14]. 1989-ж. ФПИде “социология жана инженердик психология” кафедрасы түзүлүп, Кыргызстандагы биринчи карлыгач болуп калды.

Башка өлкөлөрдүн тажрыйбасы көрсөткөндөй социологиялык билимди институтташтыруу кесипкөй-адистердин даярдалышына, изилдөөлөрдү жүргүзүүгө, илимдин бышып жетилишине, билимди улам жыңылап жана көчүрүп турууга тийиш болгон өзгөчө инфраструктураны түзүүгө, илимий коомчулуктарды калыптандырууга ж.б. жарашы болот.

Кыргызстанда социологияны институтташтыруу кесипкөй адистерди – Москва, Санкт-Петербург жана Россия Федерациясынын башка шаарларында илимий борборлордо социологиялык илимдин кандидаттарын даярдоо менен башталган. РФнын социологиялык

борборлорунун аспирантурасында негизинен ФПНынын илим изилдөө лабораторияларынын тарых, экономика, филология ж.б. боюнча жогорку базалык билими бар өкүлдөр окуудан өтүшкөн.

Кесипкөй социологдордун алгачкыларын даярдоодо жана Кыргызстанда коом жөнүндөгү өз алдынча илим катары социологияны калыптандырууда профессор Б.В. Князев, В.И. Добренков, В.П. Култыгин, В.Г. Гречихин, Н.И. Лапин, И.М. Слепенков (МГУ), А.Г. Здравомыслов, Л.М. Дробижева, З.Т. Голенкова, И.Т. Левыкин, В.И. Староверов, Ж.Т. Тощенко, В.Д. Шапиро, Э.Н. Фетисов, Ф.Р. Филлипов, В.А. Ядов, (РАНдын социология институту), А.О.Бороноев, А.Г. Харчев (Санкт-Петербург), Л.Н. Коган (УМУ, Екатеринбург), М.С.Аженов, Н.А. Аитов (Аль-Фараби атындагы КМУ, Казакстан), Е.М. Басов (ИА, Белоруссия) ж.б. олуттуу жардам көрсөтүштү.

Алар социологиялык илимдердин 15 кандидатын даярдап беришти, көпчүлүгү Кыргызстанга семинарларга, илимий-конференцияларга ж.б. лекциялар, докладдар менен бир нече жолу келип кетишти. Россиянын илимпоздорунун илимий жетекчилиги жана тикеден-тике жардамы менен Кыргызстанда жогорку класстуу кесипкөй социологиялык адистер калыптана баштады. Доктордук диссертацияларын үй-бүлөнүн социологиясы боюнча Ачылова Рахат (Ленинград мектеби), Москвадан этностук социология боюнча Асанканов Аблабек, маданият социологиясы боюнча Элебаева Айнура, кыштактардын социологиясы боюнча Исаев Кусеин доктордук диссертацияларын коргоду [15]. Алар социологдор экенине карабастан, мурдагы Советтер Союзунда кабыл алынган илимий-классификацияга ылайык философия илимдеринин доктору илимий даражалары ыйгарылды. Тилекке каршы, Кыргыз Республикасынын Аттестациялык комиссиясынын жетекчилери бул тарыхый фактыларды алиге чейин тааныбай келишет, өтүп кеткен советтик мезгил үчүн адистиктердин заманбап шифирлерин талап кылып, социология жана саясат таануу боюнча илимдин кандидаттарын жана докторлорун даярдоону өнүктүрүүгө тоскоолдук кылууда. Катуу кармаштан кийин гана 2005-жылдан тарта коргоо боюнча советтерге уруксат берилди.

Илимий кадрларды даярдоодо жана социологиялык билимди пропагандалоодо орус тилинин баа жеткис маанисин жана ролун белгилешибиз керек. Кыргыз социологдорунун биринчи мууну орус тилинде жогорку билим алып, изилдөөлөрүн жүргүзүп жана кандидаттык, докторлук диссертацияларын жазган. Кыргызстандын социологдорунун көптөгөн илимий эмгектери орус тилинин аркасында, өзгөчө “социологиялык изилдөөлөр” (СОЦИЗ) ж.б. журналдар аркылуу өз Мекенинин чегинен тышкары жерде белгилүү болуп калды. Орус социологдорунун эмгектери азыркы күндө да кыргыздардын жаңы муунунун үстөлдөн түшпөгөн китептери болуп саналат. Классикалык социологиянын негиздөөчүлөрү болгон О. Конттун, Г.Спенсердин, Э. Дюргеймдин, М.Вебердин, Г.Паретонун, Г.М. Мосанын, Т. Прасонстун, Р. Мертондун, П.Сорокиндин эмгектери, Нейл Смелзердин, Энтони

Гидденстин, Петр Штомпкиинин ж.б. жогорку окуу жайлары үчүн жаңы окуу китептери кыргыз окурмандарына, студенттерге жана окумуштууларга орус тили аркылуу келди.

Эгемен Кыргызстандын шартында орус тили дагы узак мезгилге чейин социологиянын, мамиленин, окутуунун, илимдин жана саясаттын тили болуп кала берет.

ФПИинин илим изилдөө социологиялык лабораториясы жана “социология жана инженердик психология” кафедрасы ХХ кылымдын соңку жылдарында эмпирикалык (практикалык) изилдөөлөрдү жүргүзгөн бирден-бир атайын мекеме болуп калды. Алар көптөгөн теориялык, методологиялык жана методикалык проблемаларды чечти жана Кыргызстанда илимий социологиянын пайда болушуна эбегейсиз таасир тийгизди.

ФПИинин социологиялык лабораториясынын кызматкерлери “кыргыз жаштарынын ичинен квалификациялуу кадрларды даярдоонун проблемаларына комплекстүү социологиялык изилдөө жана республиканын өнөр жай ишканаларында аларды адатташтыруу” жүргүзүштү. Агрардык региондун шартында бул проблемалар жана өндүрүштү индустриялаштыруунун келечектери кыйла актуалдуулукка ээ болду. Социологиялык изилдөө эки багытта жүрдү:

1) Кыргызстандын жаштарын инженердик адистикке социалдык багыттоонун абалы, техникалык жогорку окуу жайында шаардык турмуштун жана окутуунун шартында студенттерди адатташтыруу процесси. 1988-1991-жылдарда айыл жеринен жана шаардан 4422 респондент суралды. Изилдөөлөрдүн натыйжалары боюнча республиканын жетекчилери үчүн кеңири сунуштар жана китеп даярдалды [16].

2) Кыргыз жаштарын жумушчулук кесипке багыттоо жана өнөр жайында улуттук жумушчу табын калыптандыруунун көйгөйлөрү. Шаарлардын жана айыл райондорунун жаштарынын ичинен баскычтуу райондоштурулган ылгоо ыкмасы менен социологиялык изилдөө жүргүзүлдү. Жалпысынан республиканын ири өнөр жай ишканаларындагы 788 жаш жумушчу жана иш жок болгон райондордон 1242 жогорку класстардын окуучулары суралды. Айылдык мектеп окуучуларынан өнөр жайына кесиптик багыттоо жөнүндө жана өнөр жай ишканаларында кыргыздын жумушчу жаштарын адаптациялоонун жолдору жөнүндө өтө кызыктуу социологиялык маалыматтар алынды [17]. Өлкө рыноктук мамилелерге өтүп жана айылдан шаарга жаштар массалык түрдө ооп жаткан бүгүнкү күндө да бул изилдөөлөрдүн натыйжалары абдан актуалдуу жана кыйла пайдалуу болуп саналат. Социологиялык изилдөөнүн жыйынтыгына республикада кыйла жогору баа берилди: автордук коллектив Кыргызстандын жаштар союзунун лауреаттары болуп калды.

ФПИинин социологиялык лабораториясынын жана “Социология жана инженердик психология” кафедрасынын жамааттары 1987-1989-жылдарда кызматкерлердин сапатын өнүктүрүүнүн денгээлине

жана даражасына, аларга тике же кыйыр таасир берген шарттар менен факторлорго, жамааттын эмгектеги активдүүлүгүнүн көрсөткүчтөрүнө, кызматкерлердин эмгектенүү, маданий-тиричилик шарттарына канааттануусуна, ишканалардын социалдык инфраструктурасын өркүндөтүү жолдоруна талдоо жасоонун негизинде, ошондой эле социологиялык изилдөөлөрдүн маалыматтарынын натыйжалары боюнча Жалал-Абад областындагы Каракөл шаарындагы “Достук” заводун жана Чүй облусундагы Калинин районунун “Степной” совхозун социологиялык өнүктүрүү пландарын иштеп чыгуу үчүн методикалык сунуштарды даярдады [18].

Советтик социологиялык ассоциациянын Кыргыз бөлүмүн түзүү (III, 1989), андан кийин анын базасында 1990-жылдын январ айында Кыргызстандын социологдорунун коомун уюштуруу Кыргызстанда социологияны институтташтыруу жана социологдорду баш коштуруу процессиндеги маанилүү кадам болуп калды, аталган мекемелерде социологияны өнүктүрүү милдеттери аныкталды. Эң башынан тартып эле социологиянын өнүгүшү кыргыз коомунун өнүгүшү менен тыгыз байланышкан. Ошентип, социологиянын автономдуу өнүгүшү тарыхый жактан алда канча кеңири социалдык реформалардын бир бөлүгү болуп калды. Социологдор мамлекеттүүлүк, этностук, улуттук жумушчу табы жана жаңы социалдык жана экономикалык институттарды өнүктүрүү сыяктуу жаңы артыкчылыктарга көңүл бура баштады [19]. 1990-жылдын башында Кыргызстандын илимпоздору менен практик социологдорунун кеңири чөйрөсүнүн, техникумдардын, ЖОЖдордун, илимий мекемелердин катышуусу менен: “Кыргыз ССРинин социалдык-экономикалык турмушун кайра куруу жана социологиянын милдеттери” деген темада илимий-практикалык конференция өткөрүлүп, материалдары басылып чыкты [20]. Конференциянын катышуучуларына сунушталган анкеталарда: “Сиз жеке өзүңүз кыргыз коомунун кайсы көйгөйлүү изилдөө секциясында иштегигиңиз келет?” деген суроо коюлган анкеталар таратылган. Жооптор төмөнкүчө бөлүштүрүлгөн: респонденттердин 26% эмгек социологиясы, экономикалык социология жагынан; 31% - улуттар социологиясы; 20% - жаштар социологиясы; 7% - илимий техникалык революция социологиясы; 17% - конфликттер социологиясы; 2% - башка проблемалар жагынан иштегилери келгендигин билдиришкен. Дал жогоруда саналып өткөн багыттар Совет империясы кулаар алдында Кыргызстандын коомдук өнүгүшүнүн бышып жетилген көйгөйлөрүнө жана керектөөлөрүнө жооп берген.

Ошентип, Кыргызстанда Советтик системанын мезгилинде социологияны институтташтыруу үчүн кесиптик жана илимий өбөлгөлөр даярдалган, өз алдынча илим катары социологиянын статусу калыптанып жана таанылган жана коомдун социалдык көйгөйлөрүн чечүүдө анын маанилүү ролуна баа берилген. Ошентип, чыгармачыл иш үчүн социологдордун алдында кеңири мүмкүнчүлүктөр ачылган [21].

Көз карандысыз Кыргызстанда XXI кылымдын алдындагы Советтик мамлекеттердегидей эле жаңы мезгил жана жаңы проблемалар жаралган, алар жаңыча ой жүгүртүү жана жаңыча чечим кабыл алууну талап кылган. Коомдо жана адамдар арасында эмне болуп жаткандыгын, либералдык рыноктук мамилелерге жана демократияга өтүү процессинде социалдык өзгөрүүлөр кайсы багыттар жана кандай параметрлер боюнча ишке ашырылып жаткандыгынан, ар түрдүү модернизациялар жана “улуттук кайра жаралуулар” кандай жыйынтыкка алып келе тургандыгын өз учурунда билип туруу зарыл эле. Социология – дүйнөлүк кызыктуу жана иш жүзүндө пайдалуу илим катары – көз каранды эмес, эгемен, улуттук кыргыз мамлекетинин социалдык-экономикалык өнүгүшүнүн бул жана башка маселелерине жооп берүүгө тийиш эле.

Демек, социалдык билимдерди жана илимдерди түп тамырынан бери кайра жаратуу, “социалдык илимдердин атому” катары социология боюнча кесипкөй адистерди даярдоо, улуттук социалдык-илимий ишмердикте туура ой жүгүртүү мүмкүнчүлүктөрү үчүн социалдык шарттарды түзүү азыркы учурдагы кыргыз коомунун социалдык реалдуулуктарын социологиялык методология жана методика менен жөнгө салуу, социологдордун улуттук кызматташуусуна катышуу керек эле. Рынок мамилелерине, демократияга жана адам эркиндигине өтө баштаган көз каранды эмес жаш мамлекеттер пайда болгон татаал, көп учурда жаңы көйгөйлөрдүн комплекси ушундай болчу.

1993-жылы Бишкек гуманитардык университетинде (мурдагы тилдер жана гуманитардык илимдер институту) “Социология” кафедрасы жана жогорку билимдүү адистерди даярдоо боюнча “Башкаруу жана социология” деп аталган атайын факультет ачылган. 1983-жылы ФПИде түзүлгөн социологиялык лаборатория БГУга которулган жана профессионал социологдордун биринчи мууну даярдалган. Илимий борборлордун жардамы менен республикада практикалык социологиялык изилдөөлөр жүргүзүлгөн. Бул бөлүмдөр – кафедра, лаборатория жана факультет – бекем базага айланган, анын негизинде Кыргызстанда социология илимий предмет, адистик жана илимдин тармагы катары уюшулган. Профессор К.Исаевдин өздүк китепканасынан акысыз берилген 1500 атайын китептердин жана илимий журналдардын негизинде факультеттин илимий-методикалык кабинети түзүлгөн. М.В. Ломоносов атындагы Москва мамлекеттик университети жана Россия мамлекеттик социалдык университетинин социология факультеттеринин ортосунда биргелешкен илимий-педагогикалык ишмердик жөнүндө келишимдин негизинде достук байланыштар жөнгө салынган. Нью-Йорк (АКШ) шаарынын Жогорку Стратегиялык Өнүктүрүү Мектебинин окумуштууларынын лекциялары жана консультациялары өткөрүлгөн. Бул жогорку окуу жайы БГУнун “Башкаруу жана социология” факультетине социоло-

гия, социалдык антропология жана социалдык психология боюнча 100гө жакын англис тилиндеги жаңы китептерди берген.

1964-жылдан тартып аспирантура жана докторантура ачылып жана иштеп жатат. 2005-жылы декабрда социологиялык жана саясат таануу илимдери боюнча диссертацияларды коргоо боюнча адистешкен илимий совет түзүлгөн. БГУнун “Башкаруу жана социология” факультети Совет мезгилинде башталган илимий социологиянын институтционалдык негиздерин чыңдоону улантып жатат.

Азыркы кезде бардык ири – борбордук жана региондук жогорку окуу жайларда “Социология” кафедралары бар. XXI кылымдын башталышы менен кыргыз коому университеттик сабак катары социологияны окутууга толук даярдык менен келди.

Кесипкөй социологдорду БГУдан тышкары Борбордук Азия Америкалык университетинде, 1999-жылдан тартып Кыргыз Улуттук университетинде даярдап жатышат. Аларды даярдоо жогорку окуу жайларынын ортосундагы атаандашуу духун түзүп, билим берүүнүн ар түрдүү моделдери боюнча жүрүп жатат. Адистерди даярдоонун сапатын жогорулатууда адистикти жана социологиялык предметтерди стандартташтырууда, окуу жана методикалык адабияттар окутуу процесси менен камсыз кылууда, илимий-изилдөө иштерин жүргүзүүдө ж.б. олуттуу көйгөйлөр бар.

Бул жана башка көйгөйлөрдү кесипкөйлүк менен татыктуу чечүү, КМШнын бирдиктүү билим берүүчү жана илимий мейкиндиктерин сактап жана бекемдеген шартта аны натыйжалуу жана максаттуу колдонууга көбүрөөк көз каранды.

Кыргыз Республикасынын илимий-педагогикалык коомчулугунда Болондук процесске кошулуу жана билим берүү системасын айкалыштыруунун комплекстүү иш-чараларынын көйгөйлөрү акыркы мезгилде кеңири талкууланып келет. Тактап айтканда: көп деңгээлдүү окутуунун (бакалавр, магистр) көйгөйү; салыштыруучу эсептик бирдиктин бирдей системалары (окуу сабактарынын курстары); окуу иштеринин эсептик көлөмүн бирдейлештирүү үчүн кредит системаларын колдонуу; студенттердин мобилдүүлүгү менен окутуучулардын курамын кеңейтүү; билим берүүнүн сапатын контролдоо системасын түзүү; өмүр бою билим алууну улантуу ж.б. Бул иш-чаралар адистерди, анын ичинде дүйнөлүк эмгек рыногу үчүн социологдорду натыйжалуу даярдоого шарт түзөт. Болондук процесс идеология, парадигма, билим берүүнүн өнүгүү жана интеграция тенденциясы эле эмес, заманбап глобалдаштыруу процесстерине өзгөчө киришүү тууралуу талаш-тартыштын чордону болуп калгандыгы белгилүү. Социологиялык билим берүү толугу менен социалдык модель жана дүйнөлүк сапаттын эталону болуусу керек.

Кыргыз Республикасынын көз карандысыздык шартында социологиялык изилдөөлөрдүн ар түрдүү жаңы борборлору уюштурулууда. Алардын ичинен Кыргыз Республикасынын Юстиция министрлигинде 1993-жылы июнда катталган Социологиялык, саясий

жана социалдык-психологиялык изилдөө борбору алдыңкы катардыгысы болуп эсептелет. 1994-2006-ж.ж. аралыгында бул Борбор приватташтыруу социалдык көйгөйлөрү [22], саясий элитанын жана 1993-2005-ж.ж. Кыргызстандагы саясий процессти сурамжылоо жолунун рейтингин аныктоо [23], жашоо шартты, жашоонун жана ден соолуктун сапатын изилдөө кирет. [24] Борбор 2004-2006-ж.ж. Кыргызстанда коомчулуктун өзгөрүү процессиндеги экономикалык, саясий, социалдык көрсөткүчтөрүн изилдөө менен алектенди. Ушул күндө Борбор Англиядагы Сурамжылоо Изилдөөлөрүн Салыштыруучу Европалык Борбордун (ECCSR) уюмдарынын бири жана мүчөсү болуп эсептелет.

КРдин УИАнын Президиумунун 1994-жылдын 14-декабрындагы №54 Токтомунун негизинде түзүлгөн Социалдык изилдөө борбору Кыргызстандагы ири социологиялык уюмдардын бири болуп эсептелет. Бул илимий-изилдөө структурасынын жаңы формасы Кыргыз Республикасынын УИАнын социалдык-изилдөө жана оперативдүү-колдонмо структурасынын илимий талдоодосунда заманбап практиканын керектөөлөрүн толук канааттандырат.

Социологиялык илимди өнүктүрүү толугу менен, көз карандысыз улуттук кыргыз мамлекетинин шартында социологиялык теориялык жана практикалык изилдөөлөр коомду реформалоо кадамында Республиканын эгемендүүлүгүн бекемдөө жана кеңири жайылтуу менен ачык байланышкан болчу. Ошондуктан, социологиялык илимдин орношу жана реформасы жаш коомдун өтө кеңири социалдык-экономикалык реформасынын тарыхый бөлүгү болгон. Тилекке каршы, Кыргызстандын окумуштуулары 1991-жылдан баштап, б.а. эгемендүүлүктүн башталышында эле экстремалдуу жакырчылык жана финансылык жактан көмөк көрсөтүүчү сырткы уюмдардын иштери менен муктаждыктарына макулдук берүү шартында иштөөгө мажбур болушкан. Анткени, илимди изилдөө жана өнүктүрүү үчүн мамлекеттик керектөөлөр 1990-жылда 0,73% баштап 1999-жылга чейин ВВПдан 0,14% кыскартылган. Мисалы, Мамлекеттик ЖОЖдор мамлекеттик бюджеттен 2002-жылдан баштап керектөөлөрүнө болгону 10-15% алышкан. Ошондуктан, ЖОЖдор, социологиялык борборлор Республика боюнча массалык түрдө сурамжылоо жүргүзүү мүмкүнчүлүгүнө ээ эмес [25]. Эми илимий ишмердикке Кыргызстандын Өкмөтү жөн гана символикалуу жардам көрсөтүп келет. Кыргызстандагы социалдык илимпоздор чет элдик каржылоолордон жана институционалдык ресурстардан структуралык көз каранды болуп калууда.

Ачык коом Институту, Европа Реконструкциялоо жана Өнүктүрүү банкы, Азия банкы, ЮСАИД, ЮНЕСКО, ПРООН, Форд, Рокфеллердин Евразиялык Фонду ж.б. сыяктуу уюмдар акыркы жылдары Кыргызстандагы практикалык илимий изилдөөлөрдүн негизги колдоочулары болуп калды. Кыргызстандын аймагында көптөгөн европалык жана азиялык өлкөлөр “Башкаруу Консалтинги”, “маалымат-аналитика-

лык кызматтар” сыяктуу фирмалар, уюмдар, “Жарнактарды маркетингдүү изилдөө”, “Эксперт”, “М-вектор”, “Эл пикири” ж.б. агенттиктер аркылуу социологиялык жана маркетингдик изилдөөлөрдү жүргүзүп келишет. Кыргыз илимпоздору изилдөөлөрүнүн жыйынтыктарын жарыялай албайт, алар чет элдик каржылоочу уюмдардан көз каранды болуп калышкандыктан, менчик укугуна ээ эмес. Эл аралык, чет элдик фонддор жарыяланган маалыматка талапкер боло албаган жана алардын изилдөөлөрүнүн жыйынтыктарын менчиктей албаган топторду гана каржылашат. Андан тышкары, чет мамлекеттерге жыйынтыгы “жылып кеткен” өзүнчө социологиялык сурамжылоолорду буйрутма боюнча өткөрөт, тиешелүү маалыматтарды чогултушат. Эгер мурда чет элдик чалгындоо кандайдыр бир маалыматты көп акчага алса, бүгүн болсо стратегиялык социологиялык маалыматтарды эң арзан алышат [26]. Ошентип, бул социологиялык уюмдар жана топтор чет элдик буйрутма берүүчүлөрдүн талаптарын так аткаруу менен коммерциялык негизде өтө көп маркетингдүү жана башка колдонмо сурамжылоолорду жүргүзүп келишет. Кыргыз социологдору жана коому менчик чектин сызыгынан чыгууга, чет элдик уюмдар менен мимилени жана байланышты оңдоого умтулуп келишти.

СССРдин таркашынын жыйынтыгында мурдагы республикалык коомдогу өз ара мамилелер солгундады. Ошон үчүн кыргыз коомчулугунун социологдору башка республиканын өкүлдөрү менен бирдей, 1993-жылы февралда Социологиялык Ассоциациянын Шериктештигинин (САШ) негизин түзүүгө демилгечи болушуп, А.Г. Здравомыслов (Россия) президенти, Г. Погосян (Армения) жана К. Исаев (Кыргызстан) вице-президенти болуп шайланышты.

Кыргыз социологиялык коомунун өкүлү 2003-жылы апрелде академик Г.В. Осиповдун демилгеси менен уюштурулган Европалык Социологиялык Ассоциациясынын тең төрагасы болуп шайланган.

Ал ошондой эле Түрк дүйнөсүнүн (2005-жыл, июнь, Түркия Республикасы, Кожозели шаары) социологдор Ассоциациясын уюштуруу демилгечиси болгон.

1998-жылдан баштап, Эл аралык Социологиялык Ассоциация ишмердигинде жана анын дүйнөлүк Конгресстеринде: 1998-ж. – XIV Конгресс, Монреаль, 2002-ж. – XV Конгресс, Брисбен, 2006-ж. – XVI Конгресс, Дурбан дайыма катышып келет.

2003-жылы Эл аралык социология институтунун (штабы Париж шаарында жайгашкан) 36-Конгресси (Пекин, Кытай) катышып келди.

Кризиске карабастан, эл аралык социологиялык билим XXI кылымдын алдында өзүнүн көп түрдүү үлгүлөрү менен айырмалана алды. Алардын ичинен эң аз дегенде, концепцияларын (мамилелерин) баалай билген социалдык реалдуулукту түшүнүүгө жана талдоого социологиялык багытта ой жүгүртүүчү 12 мектепти атоого болот. Бирок дүйнөлүк окуялардын ааламдашуу процессинде же конкреттүү коомчулукта эмне болуп жаткандыгына жооп бере ала турган жалпыга таанымал болгон бирөө да жок. Бул тууралуу

XIV Эл аралык Социологиялык Конгресстин (июль-август 1998-ж., Монереаль), Эл аралык Социология Институтунун Дүйнөлүк Конгресстин (июль 1999-ж., Тель-Авив), XV Дүйнөлүк Социологиялык Конгрессинин (июль-август, 2002-ж., Брисбен) жана XVI Дүйнөлүк социологиялык Конгресстин (июль-август 2006-ж., Дурбан) материалдары айкын күбө болуп бере алат.

Кыргыз социологдору жалпысынан Кыргызстанда болуп жаткандай “мультигеориялык мамилени” (В.А. Ядов) пайдаланышат. Социологиянын тигил же бул пролебмалары боюнча илимий топтор түзүлүп жатат. Марксисттик жана түзүмдүк-функционалисттик мамиленин чегинде эң ар түрдүү багыттар боюнча, өзгөчө саясий социология, этносоциология, конфликтология, көп ченемдүү социалдык стратегияны иликтөөнү иденттештирүү жагынан ж.б. тармактарда изилдөөлөр жүрүп жатат. Бирок, социологиялык билим бизде али социалдык кайра түзүүлөрдүн багытына таасир бере албай, али коомдун тагдырын калыптандыруунун маанилүү факторуна айлана элек. Кыргызстанда азырынча теориялык социология калыптана элек, ага азырынча талап коюлбай жатат.

Кыргыз Республикасында радикалдуу социалдык өзгөрүүлөр болуп өтүүдө, коомдун жаңыча келбети калыптанып, ал индустриялык-маалыматтык, өнөр жайлык-урбанизациялык процесстер менен, уруучулук түзүмдөрдөн бир бүтүн элге айлануу менен мүнөздөлөт. Иштеп жаткан социалдык институттар жаңы түргө ээ болуп, жаңы социалдык жалпылыктар жана институттар түзүлүп, алардын бири-бири менен байланышы мурда эч убакта болуп көрбөгөндөй жакындашууда. Эмгек куралдарын өркүндөтүү, жаңы технологияны, башкаруу усулдарын колдонуу жана жалпысынан саясий системаны вестернизациялоо кыргыз коомунун салттуу структураларын өзгөртүүгө көмөк көрсөтүүдө. Бул жана башка социалдык өзгөрүүлөр Кыргызстандагы теориялык социологиянын объектиси болуп калууга, аны калктын менталитетине, саиалдык-маданий салттарына адатташтырууга тийиш. Бул жагынан дипломдуу, даярдыгы бар кадрлар даярдалды: социологиялык илимдердин 9 доктору жана 27 кандидаты эмгектенип жатышат.

Социологиялык теориялык жана колдонмо изилдөөлөрдү активдештирүү, адис-социологдорду баш коштуруу боюнча уюштуруу чаралары Кыргыз Социологиясын институтташтырууга, социалдык кеңири көз карашты жайылтууга, социологиялык ой жүгүртүүнү жана социологиялык маданиятты калыптандырууга көмөк көрсөтөт.

Социологиянын негизги милдети – биз жашап жаткан коомду изилдөө болуп саналат. Биз бүгүнкү күндө көп нерсени билебиз. Билбегендерибиз да толтура. Жашоо-турмуш улам татаалдашып, жаңы экономикалык, саясий, социалдык, психологиялык процесстер арбып, ал эми изилдөөлөрдүн масштабы, өзгөчө терендиги ойдогудай болбой жатат. Планеталардын кыймыл жолу астрономиянын прогресине көз

каранды эмес. Бирок дүйнөлүк тажрыйба көрсөткөндөй, социологиялык билимдин деңгээли социалдык кайра түзүүлөрдүн багытына жана натыйжасына олуттуу таасир тийгизүүдө.

Демек, жалпысынан алганда бүгүнкү Кыргыз Социологиясынын алдында илимий сабак катары өзүн-өзү иденттештирүү, региондук жана дүйнөлүк социологиялык жамаатка кирүүгө умтулуу жана аралашуу келечегин туура багыттоо маселеси өтө курч коюлуп жатат.

Адабияттар:

1. Большая Советская Энциклопедия. Т.24. 1-к. - Москва: «Советская Энциклопедия» басмасы, 1976. - 746-б.
2. Ильичев Л.Ф. Исторический материализм. Проблемы методологии. - М., 1983.
3. Немчинов В.С. Избранные произведения. - Т.1. - М. 1967.
4. Глезерман Г.Е., Келле В.Ж., Пилипенко Н.Н. Исторический материализм - теория и метод научного познания и революционного действия. Коммунист, 1971. - №4.
5. Чесноков Д.И. Исторический материализм и социальные исследования. - М., 1969.
6. Федосеев Л.Н. Марксизм в XX в. - М., 1972.
7. Марксистская и буржуазная социология сегодня. - М. 1964.
8. Кара. 50\50. Опыт словаря нового мышления. - М.: «Прогресс» басмасы, 1989. - 481-484-бб.
9. Здравомыслов А.Г. Перестройка и усиление взаимодействия общественных наук. Вопросы истории КПСС, 1987, №10; С.С. Новикова История развития социологии в России. - М., 1996. - 219-22-бб.
10. «Правда» гезити, 1988, 12-июнь.
11. Ядов В.А. Размышления о предмете социологии. «Социс» журналы. - М., 1990. - №2; В.П. Култыгин Классическая социология. - М., 2000.
12. Сорокин П.А. Социальная и культурная мобильность. Питирим Сорокин. «Человек, цивилизация, общество» китебинде. - М., 1992. - 297-299-бб.
13. Устав Советской Социологической Ассоциации Академии наук СССР, 16-январь, 1986-ж. - М., 1986.
14. Здравомыслов А.Г. I съезд Советской Социологической Ассоциации: конструктивная позиция и конструктивная социология. «Социологические исследования» журналы, 1991, №9; Т.И. Заславская Перестройка и социология. // Постижения: Социология, Социальная политика. Экономическая реформа. М. «Прогресс», 1989, с. 217-240; В.А.Ядов Социология перестройки и перестройка социологии. «Известия», 1989, 24-май. "Перестройка требует научного знания и социальном субъекте общественных процессов. // Социология перестройки. - М. «Наука», 1990, с. 171-190; Ж.Т. Тощенко В зеркале социологии. - Труд, 1988 - 18-июнь; Егоже. Что может и должна знать партия о себе. – Адабий гезит - 1989. - 13-декабрь. Социология перед судом истории - Вестник РАН. - М., 1995. - Т.95. - №1.
15. Кыргыз социологиялык кызматы кантип жаралган. Газ. “ResPublica” 1993, 29-май; Кыргызстанда социологияны институтташтыруу проблемалары. К.Исаевдин “Менин эркиндигим – менин сыймыгым” китебинде. Б.1991, 35-44-б.; Кыргызстанда социологияны институтташтыруу проблемалары. Кит.: Социология жана коом. Бүткүн россиялык Социологиялык Конгресстин тезиси. “Коом жана социология: жаңы аймактары жана жаңы идеялары”. - Санкт-Петербург, 2000. - 625-626-бб.

16. Т.М. Слепенков Кыргызстандын кыштактары: кечээ, бүгүн, эртең. - Москва Мамлекеттик Университетинин Жарчысы. Илимий Журнал, №12 серия, - М., 1978. - №5. 93-35-бет; П.П.Великий Кыштактардын социалдык проблемалары. – Социологиялык изилдөөлөр Журналы. М.1978, №2 108-111-б.; XIX жана XX к.к. Россия жана КМШ социологдору. Библиографиялык справочник. М.1999. 368-б.; Кыргыз илиминде ким бар ким. Бишкек. 1997, 286-б.
17. 80-жылдардын аягындагы 90-жылдардын башындагы инженердик эмгекке Кыргызстан жаштарынын социалдык ориентациясы. (Социалдык изилдөөлөр материалы боюнча. Илимий жетекчиси д-р, профессор К.Исаев) Б.1991, 61-б.
18. Кыргыз жаштарынын жумушчу адистигине ориентациясы жана алардын республикадагы өнөр жай ишканаларына адатташуусу. (Социалдык изилдөөлөр материалы боюнча. Илимий жетекчиси д-р, профессор К.Исаев)
19. К.Исаев Кыргызстандагы социология: абалы жана перспективасы. Кыргыз Республикасынын ИА Кабарлары. Фрунзе, 1991, №2, 28-34-бб.
20. Кенерирээк кара: “Социологиялык изилдөөлөр”. - М. Журнал РИА, 1990. - №7.
21. Кыргыз ССРине социалдык-экономикалык жашоону кайра куруу жана социологияны милдеттери. Докладдардын жана илимий-практикалык конференцияда чыгып сүйлөнгөн докладдардын тезистери. I, II, III, IV бөлүм. - Фрунзе, 1990.
22. Кара: К.Исаев, К.Бектурганов Социологиядагы коомдук керектөөлөр. - Кыргызстандын коммунисти. - 1990, №1, 3-8-бб.
23. Кыргыз Республикасы: коомдук трансформациялоо процессиндеги өзгөрүүлөр. Социологиялык маалымат. Чыгарылыш: I,II,III. - Бишкек, 1994.
24. 1993-2006-ж.ж. басмада 150 жолудан ашык мезгилдүү жарык көрдү, ошондой эле проф. К.Исаевдин китептеринде: “Саясий социология: орноо жана өнүгүү”. - Бишкек, 1999, 190-б.; Менин эркиндигим – менин сыймыгым. Социологияны изилдөөчүлөр үчүн окуу куралы. Бишкек, 2001, 170-б.; 2005-жыл – Кыргызстандагы кайра жаралуунун башталышы (кыргыз тилинде). - Бишкек, 2006-ж. - 295-б.
25. Эл: жашоонун жана ден соолуктун сапаты. - Бишкек, 2002, 202-б.; Жашоонун жана ден соолуктун шарты, сапаты. - Бишкек, 2003. - 174-б.
26. Сыдыкова З. Социологиянын өткөндөгү кыйынчылыгы, ал эми келечеги болсо, учурдагы сыяктуу эле белгисиз. “ResPublica”, №17. - 1998-ж. - 25-февраль.

Рецензент: д.филос.н., профессор Урманбетова Ш.